

Kostyál László

Aki Párizst hozta el Pestre

Vajda Lajos születésének centenáriumára

1908. augusztus 6-án világra jött az akkori zalaegerszegi járásbíró-sági írnok negyedik gyermeke. Dacára annak, hogy az apa sok mindennel próbálkozott, a család nehezen boldogult, és az Egerszegen töltött első évek után, a világháború kitörését követően a szülők a fiúval és testvéreivel együtt a jobb megélhetés reményében Belgrádba költöztek. A gyermek iskoláit már itt, majd Valjevóban végezte, részben német, részben szerb nyelven. Kétszer települtek vissza Magyarországra, majd újra Szerbiába, két idősebb bátyja végül a háborút követően már a szerb fővárosban alapított családot. Szülei a legidősebb (ő leány) és a legifjabb testvérrel Budapestre, utóbb 1923-ban Szentendrére költöztek, abba a jelentős részben szer-

bek által lakott kisvárosba, amelynek légköre talán a legközelebb állt az általuk az elmúlt években megszeretett közegehez. A szellemileg rendkívül fogékony, jól tanuló és remek rajzkészséggel bíró fiú megfordult még szülővárosában, néhány rajzot is készített a Zala-parton, de művészi eszmélésének élményanyagát már Szentendre adta.

Sokat rajzolt, portrékat készített. 1926-ban súlyos betegséget, csonttuberkulózist kapott, hétszer operálták, hosszúságú kórházi ápolás után, legyengülve került haza. Rövidesen édesanyját is elvesztette. Nehezen állt talpra, de az apai meg nem értést szívós konoksággal és nővére támogatásával ellensúlyozta. 1928-29-ben a Képzőművészeti Főiskolára járt, a párizsias szellemben oktató Csók István tanítványaként. Néhány hasonlóan újjító szellemben gondolkozó társával együtt megalapította a Munka-kört, amellyel egy-egy kiállításuk volt a Nemzeti Szalonban és a Tamás Galériában. A hivatalos művészeti élet képviselői nem nézték jó szemmel az általuk előtérbe helyezett konstruktív törekvéseket, s az őket támogató Csók mesternek is el kellett hagynia a főiskolát. Az ifjú 1930-ban Párizsba ment, ahol életre szóló hatások érték. Három és fél éves ottani tartózkodása alatt megismerte a kortárs művészet aktuális törekvéseit, bújta a múzeumokat, lelkesedett a modern orosz és francia filmművészet iránt, miközben méltatlan bérmunkából próbálta – váltakozó

sikerrel – előteremteni igencsak szűkös kenyerét. Mikor 1934-ben hazatért, kész művészként, a hazai művészeti élet megújításának vágyával látott munkához. Még nem sejtette, hogy erre csak igen rövid idő adatik számára. Budapesten ezt követően annak a Vaszary Jánosnak rajziskolájába járt, akit Csókkal együtt, mint az ifjúságot nem a kellő szellemben oktató, progresszív művészt távolítottak el a főiskoláról. A fiatal festő a párizsi fotómontázsokat követően új művészi kísérletekbe kezdett: barátjával, Korniss

Vajda Lajos: Kalapos önarckép 1921

Dezsóval járt Szentendre utcáit, és etnológiai jellegű motívumokat gyűjtöttek és rajzoltak: templomtornyot, ablakokat, kapukat, egyéb építészeti részleteket. Különösen kedvelte az ikonokat, mert a tiszta spiritualizmus szférájába nyitottak ablakot. Folyamatosan dolgozott, egy ideig csak grafikákat készített, később festményeket is. Kompozíciói egyszerre konstruktívák és szürrealisták, magukba olvasztják Picasso, Malevics, Klee és mások újításainak tanulságait. Az egyes képi elemeket kiragadta eredeti összefüggéseikből, és olyan új struktúrába állította őket, amelyben mögöttes tartalmat is hordozó vizuális jelként tűnnek fel előttünk. Így rendelt egymás mellé ház-sziluettet, ablakokat, fűzfát,

asztali csendélet-fragmentumot, oszlopot, ember-, illetve állatalakot, vagy éppen önarcképet. Motívumai sokszor átfedik egymást, hisz lemondott a hagyományos dimenziókról, elutasította a képi perspektívát és a plasztikus tömegek színárnyalatokkal történő érzékeltetését, s velük együtt mindazt, ami a görög-római művészetből származó klasszikus, látvány-alapú festészetet jellemezte. Képi építkezése rendkívüli következetességgel fejlődött és mindinkább letisztult. Egy egész sorozatán felhasználta az ikonokat, vizsgálva azok lényegre törő egyszerűsítését, formai összefogottságát és szellemi töltését. Képi elemeit mind jobban elvonatkoztatta a látványtól, számos alkalommal át is lépte a figuratív ábrázolás határait. Maszkokat, fiktív tájakat, kitalált, olykor félelmetes lényeket festett. Vízióiban különös nyugtalanság vibrál, mintha azok az őt körülvevő, mind vészterhesebb világ eseményeire való reflexiók kivetülései lennének.

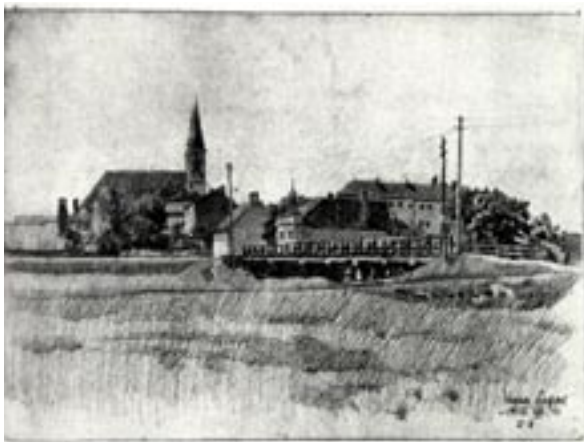
A festő elutasította a polgári létformát és a technikai civilizáció vívmányait, rendkívül egyszerűen élt, nem is kereste, csak egyszerű emberek társaságát. Igen sokat dolgozott, 1937-ben Ámos Imre és Anna Margit műtermében megrendezte első önálló kiállítását, amely avantgárd körökben nagy feltűnést keltett. Kmetty János mondta róla, hogy ez a tárlat nem Pestre, hanem Párizsba való, Kállai Ernő pedig a *Korunk Szavában* írt méltató kritikát az

anyagról. 1938-ban a művész feleségül vette a három évvel korábban megismert Richter Júliát, rövid életének ekkor már hűséges társát és támaszát. Anyagi körülményei nem javultak, a fiatal pár albérletről albérletre költözött, sokszor az asszony nehezen, varrás révén megkeresett pénzéből éltek. 1940 tavaszán Szántó Piroska és Seiden Gusztáv műtermében rendezte a második kiállítást, ahol számos nagyméretű tus-, ecset- és tollrajzot is bemutatott.

A nélkülözés és az önpusztító munka aláásta egészségét, kialakuló tüdőbaja egyre inkább elhatalmasodott. 1940 szeptemberében az első zsidó munkaszolgálatosok között őt is behívták, de néhány hét múlva rossz egészségi állapota, a fizikai munkára való teljes alkalmatlansága miatt le is szerelték. Élete utolsó évében mind anyagi helyzete, mind betegsége egyre rosszabbá vált. Nyolc hónapot töltött kórházban, végül a Budakeszi tüdőszanatóriumban halt meg 1941. szeptember 7-én. Halála előtt néhány nappal – felesége visszaemlékezése szerint – még hosszasan nézegette saját képeit, majd Picasso Kállai Ernőtől kapott monográfiáját, s megállapította, hogy az övéi is vannak olyan jók, mint a spanyol festőé. Lehet, hogy igaza volt... Vajda Lajosnak hívták...

Vajda a magyar avantgárd második generációjának legkiemelkedőbb, nemzetközi mércével tekintve is élvonalbeli alkotója. Művészetével a hazai festészet (vagy legalább annak egy kis hajtása) – hosszú ideig utoljára – az európai piktúrával teljes szinkronban fejlődött. Olyan művészeti szabadgondolkodó volt, aki saját korában nem is lehetett

elismert, hisz semmilyen sémába, uralkodó trendbe nem volt hajlandó belesimulni. Az általa feltárt összefüggések párhuzamba állíthatók Bartók zenei törekvéseivel is, aki a népzene és a kortárs zene közötti híd megalapozására törekedett. Vajda rátapintott a látvány mögötti valóságra, majd a színeknek és vonalaknak a konkrét formától független kifejező képességére. Festői világát kizárólag belső törvényszerűségekre építette fel, azokat viszont konok következetességgel alkalmazta. Egyéniségüket elvesztett emberalakjai, maszkjai kiüresedett, elidegenedett világban mozognak. Időtlenné válnak, magányos felkiáltójelekké, egy sötét és fenyegető árnyakkal teli korszak puszta lényükkel lázadó felkiáltójeleivé. Annak ellenére is így van ez, hogy a festő mindig nyugodt és csendes volt, inkább finoman és visszafogottan lírai, mint erőteljesen expresszív. Képei nagyon precízen szerkesztett kijelentések, szinte leírások, sem bizonytalanságra utaló kérdő hangsúly, sem harsány felkiáltás nincsen rajtuk. A művész alkotásain megjelenő milióban nincs helye az érzelmeknek, minden elemmel tudományos egzaktuságra törekszik. Hűvös, lényegre törő festői intellektusa vezeti a legnagyobbak közé, akik minimálisra redukált eszköztárral is képesek általános tartalmakat kifejezni. Saját fizikai fenyegetettségét sem elsősorban szubjektív módon élte meg, hanem a morális felelősségvállalás jegyében, a művész vizuális eszközeivel fogalmazta meg a verbálisan kimondhatatlant, utolsó éveiben így hozva létre sajátosan korspecifikus szürrealizmusát.

Vajda Lajos: Zalaegerszegi részlet 1923

Vajda Lajos: Háztetők toronnyal 1936